

RÂZÎ'NİN *TEFSİR-İ KEBİR*'DE GÜNEŞ SİSTEMİ İLE İLGİLİ ÂYETLERİ YORUMLAMASI

Enver BAYRAM*

ÖZET

Bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde gök cisimleriyle ilgili âyet meallerine yer verilmiştir. İkinci bölümde, Fahreddin Râzî (ö. 606/1210)'nin yaşadığı dönem de göz önünde bulundurularak İslâm astronomi tarihi özetlenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, Râzî'nin gök cisimleriyle ilgili âyetleri nasıl tefsir ettiği ele alınmıştır. Onun bu âyetleri tefsir ederken en temel amacı, bunları Allah'ın varlığına ve birliğine delil getirmesi olmuştur. Râzî, ilgili âyetleri çağının bilgi birikimiyle tefsir etmiştir. Bu yüzden onun bazı açıklamaları, zaman zaman modern astronomi bilimlerinin verilerine ters düşebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fahreddin er-Râzî, Gök Cisimleri, Güneş, Ay, Yıldız

AL-RAZI'S INTERPRETATION OF VERSES RELATED TO THE SOLAR SYSTEM IN HIS TAFSIR AL-KABIR

ABSTRACT

This study consists of three parts. In the first section, the meanings of the verse about the celestial bodies are included. In the second section, Fahreddin Râzî (ö. 606/1210)'s lifetime by considering are summarized in the Islamic history of astronomy. In the third section, Razi's verses about the celestial bodies how to interpretation that are explained. His main

* MEB'de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni.

purpose while he is purposing these verses, evidence for the existence and unity of God has been to bring them. Râzî has interpreted the verses the knowledge era. This is why some of his descriptions, time to time modern astronomy may be contradictory the data of the science.

Key Words: Fakhr al-Din al-Râzî, Astronomy, Celestial Bodies, Sun, Moon, Star.

Giriş

Din ve bilim arasında ilişki her zaman var olmuştur. Bu ilişki bazen Orta Çağ Avrupasında olduğu gibi olumsuz seyretmiştir ki, bunun temelinde din ve bilimin ilkelerinin çatışması değil, otoritelerini kaybetmek istemeyen insanların ihtirasları yatmaktaydı.¹

İslam öncesi Arapların yaşadığı döneme, “Cahiliye Devri” denmesinin nedenlerinden birisi de, o dönemde yaşayan insanların bilgiyle, bilimle bağlarının kopmasıdır. Bu bağın yeniden tesisi Kur’an’ın nüzûlüyle başlamıştır. Hz. Muhammed’in getirdiği evrensel mesaj içinde din ve bilim, bir düşman olarak değil, adeta ikiz kardeşler olarak yerlerini almışlardır.² Buna, İslâm’ın ilk emrinin “oku” olması da delâlet etmektedir.

Kâinat telâkkisinin Batlamyus’un geometrik görüşü üzerine kurulduğu bir dönemde Kur’an, dini ilimler yanında fizik, kimya, psikoloji, astronomi, tarih, coğrafya gibi ilimlerin alanına giren konulara da değinmektedir. Mesela Kur’an, dağların bulutlar gibi hareketli olduğunu, gökle yerin bitişikken daha sonra ayrıldığını belirtmektedir.³ Kur’an, insanlığa bu ilmi verileri aktarmakla yetinmemiş, aynı zamanda insanları bunları daha iyi anlayabilecekleri ilimleri öğrenmeye teşvik etmiştir. Öğrenen ve bilen insanı da, “Allah’tan ancak ilim sahipleri korkar”⁴ âyetinde de ifade edildiği gibi diğer insanlardan üstün tutmuştur.⁵

¹ Cafer Sadık Yaran. *Din ve Bilim*, Samsun: Sidre Yayınları, 1997, s. 81.

² İrfan Yılmaz ve Diğerleri, *Yeni Bir Bakış Açısıyla İlim ve Din*, İstanbul, 1998, I, s. 273.

³ İrfan Yılmaz ve Diğerleri, *a.g.e.*, I, s. 280.

⁴ 35/Fâtr: 28.

⁵ Abdulfettah Tabbara, *Kur’an ve Modern İlim*, terc. Celâl Yıldırım, Konya, Uysal Kitabevi, 2. Bsk. ss. 240-241.

Akil ile beraber tecrübe ve müşahedeye yer veren ilk kitap, Kur'an'dır.⁶ Bu noktada müfessirler, Allah kelâmını yorumlarken işin içine tecrübe ve müşahedededen elde edilen bilgileri de katmışlardır. Bu müfessirlerden biri olan Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) de İslâm astronomi tarihinin yükselme döneminde yaşamış ve ilgili âyetleri, çağının bilgi birikimi doğrultusunda yorumlamaya çalışmıştır. Biz de bu çalışmamızda, Râzî'nin yaşadığı dönemdeki astronomi bilgi birikimini ve gök cisimleriyle alakalı âyetlerin Râzî tefsirinde ne ölçüde ve nasıl ele alındığını incelemeye çalışacağız. Böylece o döneme ait astronomi bilgi birikimi, Râzî'nin tefsirindeki verileriyle gün yüzüne çıkmış olacaktır. Sonra da bu bilgilerin modern astronomi biliminin verileriyle karşılaştırılması mümkün olacaktır.

I. Kur'an'da Güneş Sistemi ile ilgili Âyetler

Bu bölümde gök cisimleriyle alakalı âyet meallerine yer verilecektir.

1. O, sabahı aydınlatandır. O, geceyi dinlenme zamanı, Güneş ve Ay'ı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, azîz olan (ve her şeyi) pek iyi bilen Allah'ın takdiridir. (Enam/96)

2. Şüphesiz ki Rabbiniz Allah, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arş'a istivâ etti, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örttü; Güneş'i, Ay'ı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yarattı. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir! (Araf/54)

3. Güneş'i ışıklı, Ay'ı da parlak kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona (Ay'a) birtakım menziller takdir eden O'dur. Allah bunları, ancak bir gerçeğe (ve hikmete) binaen yaratmıştır. O, bilen bir kavme âyetlerini açıklamaktadır. (Yunus/5)

4. Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra Arş'a istivâ eden, Güneş'i ve Ay'ı emrine boyun eğdiren Allah'tır. (Bunların) her biri muayyen bir vakte kadar akıp gitmektedir. O, Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanmanız için her işi düzenleyip âyetleri açıklamaktadır. (Ra'd/2)

⁶ Tabbara, *a.g.e.*, s. 238.

5. O, geceyi, gündüzü, Güneş'i, Ay'ı... yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedirler. (Enbiya/33)

6. Gökte burçları var eden, onların içinde bir çerağ (Güneş) ve nuru bir Ay barındıran Allah, yüceler yücesidir. (Furkan/61)

7. Bilmez misin ki Allah, geceyi gündüze ve gündüzü geceye katmaktadır. Güneş'i ve Ay'ı da buyruğu altına almıştır. Bunların her biri belli bir vâdeye kadar hareketine devam eder. Ve Allah, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır. (Lokman/29)

8. Allah, geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar; Güneş ve Ay'ı emri altına almıştır. Her biri belirtilmiş bir süreye kadar akıp gider. İşte (bütün bunları yapan) Rabbiniz Allah'tır. Mülk O'nundur. O'nu bırakıp da kendilerine taptıklarınız ise, bir çekirdek kabuğuna bile sahip değillerdir. (Fâtır/13)

9. Güneş, kendisi için belirlenen yerde akar (döner). İşte bu, Azîz ve Alîm olan Allah'ın takdiridir. (Yasin/38)

10. Ay için de birtakım menziller (yörüngeler) tayin ettik. Nihâyet o, eğri hurma dalı gibi (Hilâl) olur da geri döner. (Yasin/39)

11. Ne Güneş Ay'a yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzerler. (Yasin/40)

12. Allah, gökleri ve yeri hak ile yarattı. Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor. Güneş'i ve Ay'ı emri altına almıştır. Her biri belli bir süreye kadar akıp gider. Dikkat et! O, Azîz'dir, ve çok bağışlayandır. (Zümer/5)

13. Gece ve gündüz, Güneş ve Ay O'nun âyetlerindedir. Eğer Allah'a ibadet etmek istiyorsanız, Güneş'e de Ay'a da secde etmeyin. Onları yaratan Allah'a secde edin! (Fussilet/37)

14. Güneş ve Ay bir hesaba göre (hareket etmekte) dir. (Rahman/5)

15. Düzenli seyreden Güneş'i ve Ay'ı size faydalı kıldı; geceyi ve gündüzü de istifadenize verdi. (İbrahim/33)

16. O, geceyi, gündüzü, Güneş'i ve Ay'ı sizin hizmetinize verdi. Yıldızlar da Allah'ın emri ile hareket ederler. Şüphesiz bunlarda aklını kullananlar için pek çok deliller vardır. (Nahl/12)

17. Onların içinde Ay'ı bir nûr kılmış, Güneş'i de bir çerağ yapmıştır. (Nuh/16)

18. (Orada) alev alev yanan bir kandil yarattık. (Nebe /13)

19. Güneş'e ve kuşluk vaktindeki aydınlığına, Güneş'i takip ettiğinde Ay'a, onu açığa çıkarttığına gündüze, onu örttüğünde geceye, gökyüzüne ve onu bina edene, yere ve onu yapıp döşeyene, nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki, nefsinin kötülüklerden arındırarak kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir. (Şems/1-10)

20. O, kara ve denizin karanlıklarında kendileri ile yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır. Gerçekten biz, bilen bir toplum için âyetleri geniş geniş açıkladık. (Enam/97)

21. Daha nice alâmetler (yarattı). Onlar, yıldızlarla da yollarını doğrulturlar. (Nahl/16)

22. Andolsun, biz gökte birtakım burçlar yarattık ve seyredenler için onu süsledik. (Hicr/16)

23. Ancak (meleklerin konuşmalarından) bir söz kapan olursa, onu da delip geçen bir parlak ışık takip eder. (Saffât/10)

24. Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğün görevini vahyetti. Ve biz, yakın semâyı kandillerle donattık, bozulmaktan da koruduk. İşte bu, Azîz, Alîm Allah'ın takdiridir. (Fussilet/12)

25. İçinde yörüngeleri olan göğün andolsun ki siz çelişkili sözler söylüyorsunuz. (Zariyat/7-8)

26. Andolsun ki biz, (dünyaya) en yakın olan göğün kandillerle donattık. Bunları şeytanlara atış taneleri yaptık ve onlara alevli ateş azabını hazırladık. (Mülk/5)

27. Doğrusu biz (cinler), göğün yokladık, fakat onu sert bekçilerle, alev huzmeleriyle doldurulmuş bulduk. (Cin/8)

28. Halbuki, (daha önce) biz onun bazı kısımlarında (haber) dinlemek için oturacak yerler (bulup) oturuyorduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse, kendisini gözetleyen bir alev huzmesi buluyor. (Cin/9)

I. İslâm Astronomi Tarihine Genel Bir Bakış

İlm-i felek, felekiyyât, ilm-i nücûm, sînâat-i tencîm, ilm-i hey'e, ilm-i hey'eti'l-âlem gibi isimler İslam dünyasında "gök küresi bilimi" anlamına gelen astronominin en yaygın karşılığı olmuşlardır.⁷ Müslümanlar, bu dalda sadece entelektüel bilgi birikimiyle kalmamışlar, bunun ötesinde

⁷ Tevfik Fehd, "İlm-i Felek" *DİA*, XXII, s. 126.

günlük hayatla ilgili kible ve namaz vakitlerini belirleme, kara ve denizde yön bulma, ziraat işlerinin zamanlanması gibi pek çok fayda görmüşlerdir.⁸

İslam astronomi tarihinde, İslam öncesi dönem ve İslam'ın başlangıç yılları, tercümeler dönemi, yükseliş dönemi ve gerileme dönemi olmak üzere dört aşama vardır.⁹ İlk ve Helenistik çağlarda gök cisimlerinin kutsal varlıklar olduğu, bütün dünyada yaygın bir inanıştı. İslam öncesi Araplar arasında gök cisimlerine tapanlar olduğunu "Gece ve gündüz, Ay ve Güneş O'nun âyetlerindedir. Güneş'e ve Ay'a secde etmeyin; onları yaratan Allah'a secde edin."¹⁰ âyetinden öğrenmekteyiz. Yine Mezopotamya'da yaşayan Sâbiîler'in yıldızlara taptığı bilinmektedir. Bunlar Ay ve Güneş tutulması gibi şeyleri, uğur veya uğursuzluk olarak yorumlamakta ve bunları önemli bir kişinin doğum ve ölümüne işaret saymaktaydılar.¹¹ Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in vefat ettiği gün Güneş tutulmuş ve halk bunu, çocuğun ölümüyle ilişkilendirmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Bir kimsenin ölümü ve doğumu sebebiyle Güneş ve Ay tutulmaz. Siz, bu gibi olayları gördüğünüz zaman namaz kılın ve Allah'a niyazda bulunun."¹² buyurmuştur. Böylece Hz. Peygamber, o dönemdeki gerçek dışı inanç ve telakkileri yıkmıştır.¹³

Tercümeler döneminde Hintlilerin ve Yunanlıların eserleri Arapçaya çevrilmeye başlanmıştır.¹⁴ Bu dönemin en meşhur astronomi bilgini usturlabı (gök cisimlerinin konumlarını, ufuk çizgisine göre yüksekliklerini belirlemekte kullanılan araç) da bulan Fezârî (ö. 190/806)'dir. O'nun, Brahmagupta'nın 770 yılında yazdığı Sanskritçe "*Brahmasphutasiddhanta*" adlı eserin halife Mansûr'un isteğiyle SidDhanta başlığı altında Arapçaya çevrilmesiyle İslâm toplumunda gerçek anlamıyla astronomi ilmi ortaya çıkmıştır.¹⁵ Bu dönemde özgün çalışmalar fazla değildir. Dönemin en

⁸ İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara: TDV Yay., 2008, 3. Bsk., s. 163.

⁹ Fehd, *a.g.e.*, XXII, ss. 126-128.

¹⁰ 41/Fussilet: 37.

¹¹ Mahmut Kaya, "Ay" *DİA*, IV, s. 183.

¹² Buhârî, "*Küsûf*", 2, 4; Müslim "*Küsûf*", 1, 8.

¹³ Kaya, *a.g.e.*, IV, s. 183.

¹⁴ Sarıçam ve Erşahin, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁵ Fehd, *a.g.e.*, XXII, s. 127; Sarıçam ve Erşahin, *a.g.e.*, s. 163.

özgün çalışması, o zamanlar yeryüzünün merkezî meridyeni olarak kabul edilen Uzeyn meridyenine ait astronomi cetvellerinin Batlamyus'un 90 derece batı meridyenine taşınmasıdır. Batlamyus'un eserinin "*el-Mecistî*" adıyla tercüme edilmesiyle İslâm astronomisi büyük bir sıçrama yakalamıştır.¹⁶

Yükseliş döneminde İslam alimlerinin astronomiye katkıları özellikle gözlem verilerinin arttırılması, astronomi aletlerinin geliştirilmesi, gök cisimlerinin görünen hareketlerinin iyi modellendirilmesi ve bu sayede matematiksel yöntemlerin geliştirilmesi şeklinde olmuştur.¹⁷ Me'mun (ö. 218/833) döneminde yapılan gözlemlerle büyük mesafeler alınmıştır. Hârizmi, Ali b. İsa el-Usturlâbî, Abbas b. Sâid Cevherî, Habeş el-Hâsib (ö. 250/864), Ebu Ma'şer el-Belhî (ö. 272/886) ve Ferğânî (ö. 247/861), Me'mûn döneminin ünlü astronomi alimleridir.¹⁸

Dokuzuncu ve onuncu yüzyılın astronomi alimleri ise şunlardır. Neyrizî, Sâbit b. Kurre, Bettânî (ö. 317/929), Abdurrahman es-Sûfî (ö. 379/986), Benî Mûsâ kardeşler, Ebu Saîd es-Siczî, Ebü'l-Vefâ el-Büzcânî ve İbnü'l-Gurbâlî (ö. 403/1013)'dir.¹⁹

On birinci yüzyıl, İslam dünyasında astronominin en yüksek dönemi olarak sayılır. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda yapılan keşiflerin çoğu gerçekte bu yüzyıllarda Müslümanlar tarafından ortaya konulmuştur. Bîrunî ve Siczî dünyanın Güneş etrafında döndüğünden bahsetmişlerdir. İbn Muâz (ö. 471/1079), el-Hâzinî, Ebü's-Salt ed-Dânî (ö. 529/1134), Câbir b. Eflâh, Bitrûcî on birinci ve on ikinci yüzyılın önemli astronomlarıdır.²⁰ Fahrüddin er-Râzî (ö. 606/1210) de bu dönemde yaşamış ve astronomiye dair kitaplar kaleme almıştır.²¹

Endülüs'ün Hıristiyanlar tarafından ele geçirilmesiyle İslam dünyasında astronominin gerileme dönemi başlamıştır.²² Nasîrüddîn-i Tûsî,

¹⁶ Fehd, *a.g.e.*, XXII, s. 127.

¹⁷ Fehd, *a.g.e.*, XXII, s. 127.

¹⁸ Sarıçam ve Erşahin, *a.g.e.*, s. 164.

¹⁹ Sarıçam ve Erşahin, *a.g.e.*, s. 165.

²⁰ Sarıçam ve Erşahin, *a.g.e.*, ss. 165-166.

²¹ Yusuf Şevki Yavuz, "*Fahreddin Râzî*," *DİA.*, XII, s. 94.

²² Sarıçam ve Erşahin, *a.g.e.*, s. 167.

İbnü's-Şâtır ve Uluğ Bey bu dönemin meşhur astronomları arasında yer alır.²³

III. Râzî'nin Güneş Sistemi'yle İlgili Âyetleri Yorumlaması

Tefsirinde Güneş Sistemi'yle alakalı âyetlerin yorumuna geniş yer veren Râzî, onları çağının bilgi birikimi doğrultusunda tefsir etme gayreti içerisinde olmuştur. Onun söz konusu âyetleri bu derece geniş bir şekilde açıklamasının gayesi, gök cisimlerinin en temelde Allah'ın varlığını ispatlayan en önemli deliller arasında olmalarından kaynaklanmaktadır.²⁴ Râzî, tefsirinde astronomi ve yıldızlara niçin bu kadar önem verdiğini şöyle açıklamaktadır:

a. "Hiç şüphe yok ki Allah Kur'an'ı, göklerin ve yerin halleri, gece ile gündüzün birbirini izlemesi, aydınlık ve karanlığın hallerinin nitelikleri ve Güneş, Ay ile yıldızların halleri gibi şeylerle, kendi ilmine, kudretine ve hikmetine istidlâlde bulunma emirleri ile doldurmuştur. Bu hususları pek çok sûrede zikretmiş, tekrar tekrar buyurup, tekrar tekrar bunlardan bahsetmiştir. Binaenaleyh, eğer bunlardan bahsetmek ve onların halleri üzerinde tefekkürde bulunmak caiz olmasaydı, Allah kitabını böyle şeylerle doldurmazdı."

b. "Allah, "Üstlerindeki göğe bakmadılar mı? Onu nasıl bina ettik, onu (yıldızlarla) nasıl donattık? O göğün hiçbir gediği de yok." buyurmuştur.²⁵ Böylece Allah, insanları bu muhteşem yaratmayı düşünmeye teşvik etmiştir. Astronomi ilminin ise, Allah'ın bu gökleri nasıl bina ettiği ve her birini nasıl yarattığı hususunda tefekkürde bulunmadan başka bir maksat ve gayesi yoktur."

c. "Allah, "Göklerin ve yerin yaratılışı insanların yaratılışından elbet daha büyüktür. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler."²⁶ buyurmuş ve böylece gök cisimlerinin yaratılışındaki hayranlık verici hususlar ile insanı hayrette bırakan harikulade hallerin, insanların bedenlerindeki hallerden daha çok, daha büyük ve daha mükemmel olduğunu beyan etmiştir. Allah, daha sonra "Kendi nefislerinizde dahi (nice âyetler var.

²³ Fehd, *a.g.e.*, XXII, s. 128.

²⁴ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2008, IX, 669; IV, ss.477-478; II, ss. 160-161.

²⁵ 50/Kaf: 6.

²⁶ 40/Mü'min: 57.

Bunları) görmüyor musunuz?"²⁷ âyeti ile insanları, kendi bedenleri üzerinde tefekkürde bulunmaya teşvik etmiştir. Bu sebeple, durumu bakımından daha yüce, delil olarak kendisinden daha üstün olan şeye gelince, onun halleri hakkında düşünmenin ve Allah'ın onda yaratmış olduğu güzellikler ile hayranlık verici şeyleri bilmenin vacib (gerekli) olması öncelikle anlaşılır."

d. "Allah, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkürde bulunanları methetmiş ve "(Onlar) göklerin ve yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler (ve şöyle derler): "Ey Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın" buyurmuştur.²⁸ Tefekkürde bulunmak yasak olsaydı Allah böyle buyurmazdı."

e. "Eğer bir kimse, bu hususta, hiçbir kitap kendisine denk olmayan şekilde, aklî ve naklî ilimlerin inceliklerini ihtiva eden kıymetli bir eser yazsa, onun kıymetini ve üstünlüğünü kabul eden insanlar iki grupta ele alınır. Bunlardan bir kısmı tafsilatlı ve ayrıntılı bir şekilde inceliklerine ve nüktelerine vakıf olmaksızın, bu kitabın mücmel (genel) olarak böyle kıymetli olduğuna inanırlar. Bir kısmı da, bu kitaptaki bütün inceliklere tafsilatlı ve ayrıntılı bir şekilde vakıf olarak, (böyle inanırlar). Birinci kısımdakilerin inancı, her ne kadar kuvvetçe çok üstün bir dereceye ulaşmış ise de, ikinci kısımdakilerin inancı daha mükemmel, daha güçlü ve daha tamdır. Yine bu kitabın inceliklerine ve nüktelerine daha çok vakıf olan kimse, onun musannifinin büyüklüğüne ve celaline daha mükemmel bir şekilde inanır."²⁹ Râzî'ye göre Allah Kur'an'ı, ancak bu fayda ve sırları bildirmek için indirmiştir. İnsanın, onları bilmekle yakînî imanı kuvvetlenecek ve şüpheleri izale olacaktır.³⁰

Şimdi de Râzî'nin gök cisimleriyle alakalı kavramları tefsirinde nasıl açıkladığını araştıracağız. Bunları maddeler halinde aşağıdaki şekilde ele almayı uygun gördük.

A. FELEK

Felek, Arapça'da "yün iği başı, kadın göğsü, düz arazi üzerindeki kubbe şeklinde tepe, mehter takımının çalgı aletlerinden yarım küre şek-

²⁷ 51/Zâriyât: 21.

²⁸ 3/Âl-i İmran: 191.

²⁹ Râzî, *a.g.e.*, V, s. 274.

³⁰ Râzî, *a.g.e.*, V, s.274.

lindeki zil" gibi yuvarlak ve bombeli nesnelere verilen addır. Bir astronomi terimi olarak ise "yıldızların döndüğü yer" anlamını taşımaktadır.³¹

Tefsirinde, "felek" kelimesinin lügat ve terim anlamları üzerinde duran Râzî, bu amaçla çeşitli nakillerde bulunmaktadır. Vâhidî'ye göre "felek" kelimesinin asıl anlamı, "dönmek" demektir. Her dönen, deveran eden şeye felek denir. Gökteki "felek" ise, içinde yıldızların dönüp durduğu yedi yörünge'nin ismidir.³²

Râzî, "O, geceyi, gündüzü, Güneş'i, Ay'ı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedirler."³³ âyetinin tefsirinde felek kelimesinin terim anlamlarına da değinmektedir. Dahhâk'tan naklettiğine göre felek, bir cisim değil, yıldızların döndüğü mahal ve yer (yörünge)dir. Ekseri ulemâ ise bunu, yıldızların, üzerinde dönmüş oldukları maddî şeyler olarak tanımlamaktadır.³⁴ Râzî ise, kelimenin anlamıyla ilgili görüşünü, Yasin Suresi'nin 40. âyetinin tefsirinde açıklamaktadır. O'na göre felek, ya yuvarlak bir cisim veya yuvarlak ve dairesel bir yüzey, yahut da bir dairedir. Zira dil alimleri, yün eğirceğinin yörüngesini de yuvarlak olduğu için "felek" diye isimlendirmişlerdir.³⁵ Ona göre, gezegenlerin konaklama yerlerine de "buruç" denilmektedir.³⁶

Astronomi bilginlerinin dokuz felekten bahsettiğini ifade eden Râzî, onlara göre Dünya'ya en yakın feleğin Ay küresi olduğunu nakletmektedir. Onun üzerinde Utarid (Merkür) küresi, daha sonra sırasıyla Zühre (Venüs), Güneş, Merih (Mars), Müşteri (Jupiter), Zühâl (Keyvan), Sabit küreler ve daha sonra da en büyük felek yer almaktadır.³⁷ Râzî, âyette geçen "yedi gök"³⁸ tabirinden dolayı feleklerin sayısının yedi olduğu hususunda astronomi bilginlerine itiraz etmektedir.³⁹ Ancak bu sayısının niçin yedi değil de, dokuz da olabileceği hususunda şunları ifade etmektedir: "Şâyet, biri 'Kur'an'da göklerin sayısının yedi olduğu-

³¹ İlhan Kutluer, "Felek", *DİA*, XII, s. 303.

³² Râzî, *a.g.e.*, II, s. 167.

³³ 21/Enbiya: 33.

³⁴ Râzî, *a.g.e.*, VIII, s. 141.

³⁵ Râzî, *a.g.e.*, IX, s. 279.

³⁶ Râzî, *a.g.e.*, VIII, s. 479.

³⁷ Râzî, *a.g.e.*, I, s.381; II, s. 154.

³⁸ 2/Bakara: 29.

³⁹ Râzî, *a.g.e.*, I, s. 383.

nu ifade eden bu naslar, daha fazla olmasını nefyeder mi?" derse, deriz ki, sayının zikredilmiş olması, fazlasının olmayacağına delalet etmez."⁴⁰ Dolayısıyla Râzî, ilk tercihi yedi olmakla birlikte, feleklerin sayısının dokuz da olabileceğini kabul etmektedir.

Râzî, astronomi bilginlerinden feleklerin küre sayılarını da nakletmektedir. Buna göre en büyük felek ile sabit olan felekler bir küreye, Güneş feleği iki küreye, yıldızların feleği ile Zühre üç küreye ve Utarid ve Kamer feleği de dört küreye sahiptir.⁴¹

O, Bakara Suresi'nin 164. âyetinin tefsirinde feleklerin hareketleri hakkında detaylı bilgiler vermekte ve şunları ifade etmektedir: Cumhuriyet ulema şöyle demişlerdir: "Feleklerin tamamı, en büyük felek, Utarid'e bağlı olan "Felek-i Müdür", "Felek-i Mümessel", "Felek-i Mail" ve Ay feleğine bağlı olan Felek-i Müdür hariç, batıdan doğuya doğru hareket eder. Buna göre doğuya doğru olan hareket "el-hareketü ilâ't-tevali (peşi peşine olan hareket) diye; batıya doğru olan hareket ise, "el-hareket-ü ilâ hilafî't-tevali" (peşi peşine olan hareketin zıddına olan hareket) diye isimlendirilir. En büyük felek her gün, "alemin iki kutbu" diye adlandırılan kutuplar üzerinde bir devrini tamamlayacak şekilde süratli döner ve bütün felekler ile yıldızları da döndürür. İşte bu hareket ile yıldızların doğup batması meydana gelir. Buna "ilk hareket" denir. Sonraki astronomcilere göre, sabit felekler, çok yavaş hareket ederek, "burçlar feleğinin iki kutbu" denen iki kutup üzerinde otuz altı yılda sadece bir derece hareket ederler. Bu iki kutup da alemin iki kutbu etrafında, ilk hareket ile dönerler ve hareket eden bütün felekler, bu harekete göre hareket ederler. Yine bu hareket ile (gök cisimlerinin) tepe noktaları yerlerini değiştirirler. Buna da "ikinci hareket" ve "tepe noktası hareketi" denir. Bu aynı zamanda sabit yıldızların da hareketidir."⁴²

Astronomi bilginlerinin, Güneş'in ve yıldızların batıdan doğuya doğru hareket ettikleri noktasındaki delillerini zayıf gören Râzî, içinde Güneş'in de bulunduğu yıldızların doğudan batıya doğru döndüğü kanaatindeydi.⁴³

⁴⁰ Râzî, *a.g.e.*, I, s. 383.

⁴¹ Râzî, *a.g.e.*, II, s. 158.

⁴² Râzî, *a.g.e.*, II, s. 158.

⁴³ Râzî, *a.g.e.*, VIII, ss. 140-141.

O, Hâricetü'l- Merkez (merkezi dışta olan) feleklerinin günlük hareketlerine de değinmektedir: "Zuhal, (2) derece (1) dakika; Müşteri, (4) derece (59) dakika; Merih, Güneş'in delâlet ettiği gibi (31) derece, (220) dakika; Zühre (59) derece, (3) dakika; Utarid, (59) derece (8) dakika; Ay (13) derece (13) dakika (46) saniye... Bu hareketlere "merkez hareketi" ve "orta hareket" denir ki bunlar, tedvir feleklerinin merkezlerinin ve Güneş merkezinin hareketleridir. Tedvir felekleri şu nispette hareket ederler: Zühre (250) derece (8) dakika; Müşteri (54) derece (9) dakika; Merih, (220) derece (42) dakika; Zühre (36) derece (59) dakika; Utarid, (3) derece (6) dakika (24) saniye, Ay (13) derece, (3) dakika (54) saniye... Bunlara da "hususî hareket" ve yıldızların merkezlerinin hareketi olan "hareketü'l-ihtilaf" denir. Bu hareketler sebebiyle de yıldızların farklı durumları ortaya çıkar."⁴⁴ Böylece Râzî, çağının astronomi bilgilerini de göz önünde tutarak felekle ilgili âyetleri geniş bir çerçevede açıklama yoluna gitmiş olduğu ortaya çıkmaktadır.

B. GÜNEŞ

Güneş, Kur'an'da otuz bir defa "Şems", bir defa da gündüzün işareti anlamında "Âyetü'n-Nehâr"⁴⁵ adıyla anılmaktadır.⁴⁶

Râzî, tefsirinde Güneş'in özelliklerine değinmektedir. O, Güneş'in "Dav' (Ziya)" olma özelliğinden⁴⁷ dolayı onu gündüzün sultanına benzetmektedir. Çünkü Güneş'in hareketiyle yıl, dört mevsime ayrılır. Dört mevsim sayesinde de âlemin işleri düzene girer.⁴⁸ Şâyet Güneş hep aynı yerde olsaydı o yer çok sıcak, diğer yerler çok soğuk olurdu. Halbuki Güneş, gündüzün başlangıcında doğudan doğar ve her şeyin üzerine vurur... Sonra dönmeye devam ederek batıp da doğudan tekrar doğuncaya kadar, yeryüzünün her tarafında doğar...⁴⁹ Buradan Râzî'nin, dünyanın küre şeklinde olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Râzî, "(Orada) alev alev yanan bir kandil yarattık."⁵⁰ âyetinin tefsirinde Güneş'in "vehhâc" olmasını alimlerden nakletmektedir. Buna göre

⁴⁴ Râzî, *a.g.e.*, II, s. 159.

⁴⁵ 17/İsra: 12.

⁴⁶ Celâl Yeniçeri, "Güneş", *DİA*, XIV, s. 291.

⁴⁷ 10/Yunus: 5.

⁴⁸ Râzî, *a.g.e.*, VI, s. 209.

⁴⁹ Râzî, *a.g.e.*, I, s. 341.

⁵⁰ 78/Nebe: 13.

Güneş, ısı ve ışığı birlikte barındıran bir cisim olmasının yanında, mükemmel bir aydınlığa ve hararete de sahiptir.⁵¹ A'raf Suresi'nin 54. âyetinin tefsirinde ise Güneş'in iki türlü hareketinden bahsederek şunları ifade etmektedir:

a. "Zatı itibarıyla olan hareketi ki, bu ancak tam bir senede tamamlanır. İşte onun bu hareketi sebebiyle "sene/yıl" meydana gelir...

b. Güneş'in en büyük feleğin hareketi sebebiyle meydana gelen hareketi... Bu hareket de, bir gün bir gecede tamamlanır...

"Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, gece ve gündüz, ancak Güneş'in hareketi sebebiyle meydana gelir. Bu da ancak, kendisine arş denilen en yüksek semanın hareketiyle gerçekleşir. İşte bu sebepten dolayı Cenab-ı Hak, "Sonra (O), arş üzerine istiva etti"⁵² ifadesine gelince, gece ile gündüzün meydana gelmesinin sebebinin, Güneş ve Ay'ın hareketi değil, aksine en uzak feleğin hareketi olduğuna dikkat çekmek için, "gündüze, geceyi O bürüyüp örter"⁵³ buyurmuştur. İşte bu son derece hayranlık verici bir nüktedir."⁵⁴ Yukarıda da görüldüğü üzere Râzî, gece-gündüz olayını dünyanın dönmesiyle değil de Güneş'in hareketiyle açıklamaktadır. Modern astronomi bilgilerine aykırı gözükken bu durum onun yaşadığı dönem için normal sayılmalıdır.⁵⁵

Râzî, tefsirinde Güneş'in menzillerinden de bahsetmektedir: "Güneş'in, her gün bir menzili bulunmak kaydıyla yüz seksen menzili bulunmaktadır ki bu, altı ayda tamamlanır. Güneş, daha sonra yeniden bir başka altı ay zarfında onlardan birine döner."⁵⁶

Güneş'in ekvator çizgisinden meyli konusunda da Tefsîr-i Kebîr'de şunları okumaktayız: "Güneş'in ekvator çizgisinden meyletmesinin faydalarına gelince, biz deriz ki, şâyet yıldızların sapma ve eğim istikametinde bir hareketleri olmasaydı, bu meyilden meydana gelen tesir tek bir toprak parçasında etkili olur, böylece de diğer toprak paçaları bu meyilden meydana gelen faydalardan hali olur, ona yakın olanların durumu

⁵¹ Râzî, *a.g.e.*, XI, s. 10.

⁵² 7/A'raf: 54.

⁵³ 7/A'raf: 54.

⁵⁴ Râzî, *a.g.e.*, V, s.272; V, s. 78.

⁵⁵ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l Gayb*, terc. Suat Yıldırım ve diğerleri. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988, IV, s. 140.

⁵⁶ Râzî, *Tefsir-i Kebir*, VI, s. 526.

birbirlerine benzer ve orada da tek bir keyfiyyet hüküm sürerdi... Mesela, bu keyfiyyet sıcaklık olmuş olsaydı, o bütün nemleri yok eder ve hepsini ateşe çevirirdi... Böylece de, oluşacak şeyler meydana gelmezdi. Bu sebeple de, yıldızların geçiş istikametlerinde olan yerler, bir nitelik; onların geçiş istikametinde olmayan hatlar da başka bir nitelik ve ikisi arasında bulunan hatlar da orta bir nitelik üzere olurlardı... Böylece de bir yerde havası aşırı fırtınalı olan sürekli bir kış; başka bir yerde havası yakıcı derecede sıcak olan sürekli yaz; bir başka yerde de meyvelerin tam olgunlaşamadığı bir bahar veya bir sonbahar mevsimi hüküm sürerdi... Yıldızların kesintisiz dönüşleri olmasaydı ve yıldızlar yavaş bir şekilde hareket etselerdi eğimin temin edeceği fayda az olur, etkisi de (olumsuz yönde) çok aşırı olur ve bu tesir meyli olmayan şeylerden de hemencecik geçiverirdi. Şâyet yıldızların hareketi şimdikinden daha hızlı olsaydı, fayda tam ve mükemmel olmazdı. Ama yıldızlarda hareketi bir süre bir tarafa yönelten, sonra da ihtiyaca göre başka bir yöne geçip, her yönde bir müddet kalan bir meyil olduğu zaman bu tesir tamamlanır ve bunun faydası da çok olur.”⁵⁷ Görüldüğü gibi Râzî, yukarıda bahsedilen faydaları, Güneş’in meyli ve yıldızların hareketiyle açıklamaktadır.

Güneş’in doğu ufkundan görünmesini kıyamette ikinci “sûr”un üfürülüşüne benzeten Râzî,⁵⁸ onun doğup batmasındaki faydalara da değinmektedir. Güneş doğmamış olsa kâinatın düzeni bozulacak ve insanlar çalışamayacaktı. Güneş’in batışı olmasaydı, yeryüzü sürekli ısınacaktı ve insanlar aradıkları sukûnet ve istikrar ortamını bulamayacaklardı. Güneş’in yükselip alçalmasını da Allah, dört mevsimin meydana gelmesinin vesilesi kılmıştır.⁵⁹

C. AY

Râzî, Kur’an’da yirmi yedi yerde geçen “Kamer (Ay)” ile ilgili âyetleri tefsirinde etraflıca ele almaktadır. “Güneş’i ziya, Ay’ı nur yapan, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için ona menziller tayin eden O’dur.”⁶⁰ âyetinin tefsirinde Ay’ı, gecenin sultanına benzeten Râzî, onun ışığının artıp eksilmesine göre, bu âlemin nem ve ısısının hallerinin de-

⁵⁷ Râzî, a.g.e., I, s. 341.

⁵⁸ Râzî, a.g.e., XI, s. 174.

⁵⁹ Râzî, a.g.e., I, s. 340.

⁶⁰ 10/Yunus: 5.

ğiştiğini dile getirmektedir. Yine Ay'ın hareketiyle ayların meydana gelmesinden bahsetmektedir.⁶¹ Râzî, âyette geçen "menziller" ifadesi hakkında iki görüş nakletmektedir:

a. "Bu ifadenin manası, "Allah, onun üzerinde hareket edeceği yolu, yörüngeyi, menziller halinde takdir etti" şeklindedir.

b. Mananın, "Allah Ay'ı menzilli olarak takdir etti" şeklinde olmasıdır."⁶²

Ay'ın, dünyaya nispetle, aynı olmayan çeşitli uzaklıklarının varlığından bahseden Râzî, Ay'ın dört değişik hareketine değinmektedir:

a. "Ay'ın, tedvir feleğine (döndürücü küre anlamında episikl) en yakın; tedvir feleğinin merkezinin de hâricü'l-merkez feleğine en yakın mesafede olmasıdır. Buna "En yakın uzaklık" denir. Bu da yaklaşık olarak yeryüzünün çapının yarısının otuz üç mislidir.

b. Ay'ın, tedvir feleğine en uzak noktada; tedvir feleğinin merkezinin ise, haricü'l-merkez feleğine en yakın uzaklıkta olmasıdır. Buna "en uzaktaki cismin en yakın yeri, noktası" denir ki bu, yeryüzünün yarıçapının kırk üç mislidir.

c. Ay'ın, tedvir feleğine en yakın uzaklıkta; tedvir feleğinin merkezinin ise, haricü'l-merkez feleğine en uzak noktada olmasıdır. Buna da "en yakındaki cismin en uzak olduğu nokta" denir. Bu da yeryüzünün yarıçapının elli dört katıdır.

d. Ay'ın, tedvir feleğine en uzak noktada; tedvir feleğinin merkezinin ise haricü'l-merkez feleğine en uzak noktada olmasıdır ki buna da "el-bu'du'l- eb'ad" (en büyük uzaklık) denir. Bu da yeryüzünün yarıçapının 64 mislidir."⁶³ Böylece Râzî, tefsirinde Ay'ın safhalarından da bahsetmektedir.

Râzî, "Güneş'i takip ettiğinde Ay'a"⁶⁴ âyetinin tefsirinde "Ay'ın Güneş'i izleyişi" hususunda alimlerden şu izahları nakletmektedir:

a. "Güneş battığında ardından Ay'ın doğması. Bu durum sadece Ay'ın ilk yarısında Güneş'in battığı zaman gerçekleşir. O halde bu demektir ki Ay, aydınlatma bakımından Güneş'i izler (onun yerini alır).

⁶¹ Râzî, *a.g.e.*, VI, s. 209.

⁶² Râzî, *a.g.e.*, VI, s. 209.

⁶³ Râzî, *a.g.e.*, II, s. 159.

⁶⁴ 91/Şems: 2.

b. Güneş battığı zaman, hilâlin ilk gecesinde batı ufkunda Ay, Güneş'i izler.

c. Bu izleyiş ve tabii oluş ile Ay'ın, kendi ışığını Güneş'ten alışı kastedilmektedir.

d. Ay, Dolunay olduğunda Güneş'i izler. Buna göre Ay, adeta tan, ziya ve nur bakımından Güneş'i izlemiş olur. Yani, Ay'ın ziyası kemale erip de Dolunay olduğunda, etrafı aydınlatma bakımından onun yerini almış gibi olur. Bu durum ise, aydınlık mehtaplı gecelerde tahakkuk eder.

e. Algılandığı şekliyle kütesinin büyüklüğü bakımından ve hareketlerinin bu âlemin iradesiyle olan ilişkisi açısından Güneş'i izler. Nitekim Astronomi ilminde, Güneş ile Ay arasında, Güneş ile diğer gök cisimleri arasında bulunmayan bir ilişkinin varlığı kabul edilmiştir.⁶⁵

Râzî, tabiatçı ve ashabu'n-nücûmdan bazı kimselerin, Ay'ın, ışığını Güneş'ten aldığını ve devamlı olarak bir yüzünün aydınlık olduğunu iddia ettiklerini belirtmekte⁶⁶ ve onlara usûlcülerin görüşü ile red cevabı vermektedir: "Ay, bir cisimdir. Cisimler, cisim olmaları itibariyle eşittirler. Bütün mahiyetinde birbirine eşit olan şeylerin, levâzımları (ayrılmaz vasıfları) itibarı ile farklı olmaları imkânsızdır. İşte bu yakîn (kesin bilgi) ifade eden bir mukaddime (önerme)dir. Buna göre Güneş'in ve Ay'ın kütlelerinde 'ışığın' bulunması caiz (mümkün) olan bir husustur. Böyle olan bir varlığın, varlığının yokluğuna tercih edilmesi, ancak hür, irâde sahibi bir fâil-i muhtâr ile mümkün olur. Fâil-i muhtarın fiili olan her şey hususunda, o fâil-i muhtar var etmeye de yok etmeye de kadirdir. Bu izaha göre, Ay'ın ışığında meydana gelen bu değişimleri, Ay'ın Güneş'e yaklaşıp uzaklaşmasına dayandırmaya hacet yoktur. Aksine bize göre, Güneş'in kütesindeki ışığın varlığı, ancak kadir ve irade sahibi bir Yaratıcı'nın var etmesiyle meydana gelmiştir. Ay'ın kütesindeki ışık da böyledir."⁶⁷ Halbuki Kur'an'da Ay "Nur"⁶⁸ ve "Münîr"⁶⁹ kelimeleriyle, Gü-

⁶⁵ Râzî, a.g.e., XI, s. 174.

⁶⁶ Râzî, a.g.e., II, s. 283.

⁶⁷ Râzî, a.g.e., II, s. 283.

⁶⁸ 71/Nuh: 16.

⁶⁹ 25/Furkan: 61.

neş ise "Ziyâ"⁷⁰ ve "Sirâc"⁷¹ kelimeleriyle nitelendirilerek Güneş'in ışık kaynağı, Ay'ın ise sönmüş bir volkan olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu, aynı zamanda modern bilimin verilerine de uygundur.⁷² Görüldüğü gibi Râzî, bugün modern astronominin de kabul ettiği Ay'ın, ışığını güneşten aldığı görüşünü kabul etmemektedir.⁷³

Ay'ın yaratılışındaki faydalara da değinen Râzî, onun batmasının faydasını, düşmanından kaçan bir kimsenin saklanmasına sağladığı kolaylık olarak açıklarken, doğuşundaki faydayı da eşyasını kaybeden bir kimseye eşyasını bulmada sağladığı kolaylık olarak açıklamaktadır.⁷⁴

D. YILDIZLAR

Râzî, Enbiya Suresi'nin 33. âyetinin tefsirinde, yıldızlar hakkında mümkün olan üç izah şeklini nakletmektedir.

a. Feleğin (yörünge) sakin olup, kendisindeki yıldızın hareket etmesi.

b. Hem feleğin, hem de yıldızın hareket halinde olması.

c. Feleğin hareket halinde olması, yıldızın ise durgun olması.⁷⁵

Felsefecilerin bu üç görüşten üçüncü görüşü benimsediklerini ifade eden Râzî, üç kısmın da ihtimal dahilinde olabileceği kanaatindedir. Bununla beraber o, feleğin (yörünge) sakin olup, kendisindeki yıldızın hareket etmesi görüşünü, Kur'an'ın kendisine delâlet ettiği husus olarak ortaya koymaktadır.⁷⁶

Mahlûkatın, yıldızların zatlarını ve niteliklerini bilmekten aciz olduklarını ifade eden Râzî, yıldızları üç kısma ayırmaktadır.

a. Güney yıldızları gibi, batıp doğmayanlar.

b. Kuzey yıldızları gibi doğup batmayanlar.

c. Bazen batıp bazen doğan yıldızlar. Bunun yanında yıldızların, sabit yıldızlar, gezegenler, doğu yıldızları, batı yıldızları gibi kısımları mevcuttur.⁷⁷

⁷⁰ 10/Yunus: 5.

⁷¹ 71/Nuh: 16.

⁷² Kaya, *a.g.e.*, IV, s. 182.

⁷³ Muammer Dizer, "Ay", *DİA*, IV, s. 184.

⁷⁴ Râzî, *a.g.e.*, I, s. 341.

⁷⁵ Râzî, *a.g.e.*, VIII, s. 142.

⁷⁶ Râzî, *a.g.e.*, VIII, s. 142.

⁷⁷ Râzî, *a.g.e.*, I, s. 342.

O, Bakara Suresi'nin 164. âyetinin tefsirinde bazı yıldızlara "sabit" denmesinin birkaç sebebini zikretmektedir:

a. Hareketleri çok yavaştır. Bunların hareketleri, gezegenlerin hareketlerine nispetle sanki yok gibidir.

b. Gezegenler, sabit yıldızlara doğru hareket ettikleri halde, sabit yıldızlar, gezegenlere doğru hareket etmezler. İşte bu sebeple, sabit yıldızlar, gezegenleri adeta bekledikleri için, böyle isimlendirilmişlerdir.

c. Bunların enlemleri, hiç değişmeyen bir ölçüde olduğu için.

d. Bunların aralarındaki uzaklıklar, üzerinde düşünülen kırk sekiz şekli de değişmediği, tek hal üzere sabit kaldığı için...

e. İnsanların avamının çoğuna göre, zamanlar, ancak asırlara ve devirlere nispetle farklılık arz edecek biçimde, bu sabit yıldızların doğup batmasına bağlanmıştır.⁷⁸ Ayrıca yıldızlardan bir kısmının da gezegenler olduğunu ifade eden Râzî, bunların sabit yıldızların aksine parlak olmadığından bahsetmektedir.⁷⁹

Râzî, "Andolsun ki biz, yere en yakın olan göğü kandillerle donattık. Bunları, şeytanlara da ateş taneleri yaptık. Ve onlara çılgın ateş azabı hazırladık"⁸⁰ âyetinin tefsirinde, yıldızların sadece en yakın semada değil, diğer semalarda da bulunabileceğini, ancak göklerin şeffaf olması nedeniyle, yıldızların en yakın semada görüldüğünü ve ışıldadığını belirtmektedir.⁸¹ Böylece Râzî, bu görüşüyle astronomi alimlerinin, "sabit yıldızların, gezegen yıldızlarının üzerinde yer alan sekizinci felekte (yörünge) yer aldığı" görüşüne karşı çıkmaktadır.⁸²

"Biz yakın göğü, bir süsle, yıldızlarla süsledik"⁸³ âyetinin tefsirinde yıldızların, gökyüzünün nasıl süsü olabileceğine değinmektedir. Bununla, yıldızların ışığı ve aydınlığı, Cevzâ, Benâtü Na's (Büyük Ay'ı, Küçük Ay'ı takım yıldızları), Süreyya gibi şekilleri birbirine benzer farklı şeyler, yıldızların doğuş batışlarının nasıl olduğu manası kastedilmiştir.⁸⁴

⁷⁸ Râzî, *a.g.e.*, II, s. 159.

⁷⁹ Râzî, *a.g.e.*, V, s. 79.

⁸⁰ 67/Mülk: 5.

⁸¹ Râzî, *a.g.e.*, X, s. 583.

⁸² Râzî, *a.g.e.*, X, s. 584.

⁸³ 37/Sâffât: 6.

⁸⁴ Râzî, *a.g.e.*, IX, s. 318.

Râzî, "İçinde yörüngeleri olan göğe andolsun ki..."⁸⁵ âyetinin tefsirinde, "Hubuk" kelimesiyle yıldızların yollarının ve uğraklarının ya da bununla yıldızlar ile gökte oluşan şekillerin kastedilmiş olabileceğini ifade etmektedir.⁸⁶ Nihayet o, tefsirinde yıldızların faydalarından da bahsetmektedir:

- a. Yıldızlar sayesinde kible bilinebilir.
- b. Yolcular, karada ve denizde yollarını bunlarla bulurlar.
- c. Dört mevsimin hallerinde değişiklik olur. Mesela Güneş yazın kızgın bir yıldızla yaklaştığında o yaz daha sıcak olur.
- d. Allah, semayı bunlarla süslemiştir.
- e. Yıldızların şeytanlar için bir taşlama vasıtası olmasıdır. Şeytanlar Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce semayı dinlemeye çalışıyorlardı. Ancak onun peygamber olarak gönderilmesinden sonra semâ haberlerini dinlemek isteyen şeytanlar ateş parçalarıyla (yıldızlar) kovuldular.⁸⁷

E. Güneş, Ay ve Yıldızların Musahhar Olmasının Manası:

Râzî, "Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; Güneş'i, Ay'ı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!"⁸⁸ âyetinin tefsirinde Güneş'in, Ay'ın ve yıldızların Allah'ın emrine amade olmaları hususunda şu açıklamalarda bulunmaktadır:

- a. "Biz bu değerli eserde, daha önce, cisimlerin birbirlerine benzediklerine işaret etmiştik. Bu durumda, Güneş'in maddesine, bu hususi ve muayyen nurun, ışığın; açık ve göz alıcı ziyanın; bu denli mükemmel amade oluşun; tam etkili tesirin ve gerek ulvi gerekse sufli alemdeki şaşırtıcı etkilerin Güneş'e tahsis edilmesi, mutlaka hakim olan bir fail ve bilen bir mukaddir, (takdir edici)'den dolayı olması gerekir. İşte bu cisim, bu sıfat ve halleri tahsis eden O'dur. Binaenaleyh, her bir yıldız ve gök cisimlerinin, bu kuvve ve hususiyetleri kabul etmede, emre amade

⁸⁵ 51/Zâriyât: 7.

⁸⁶ Râzî, *a.g.e.*, X, s. 162.

⁸⁷ Râzî, *a.g.e.*, X, s.580; I, s. 342.

⁸⁸ 7/Araf: 54.

kılınmış gibi olmaları, hakim bir müdebbirin, alim ve rahim olan zatın kudretinden dolayı olduğu açıktır.

b. Şöyle denilebilir: “Güneş, Ay ve yıldız kütlelerinden her birinin batıdan doğuya doğru, “Felek-i A’zam’ın (en büyük feleğin) hareketine göre değişen, kendisine has bir yavaş, bir de hızlı hareketi (gidişi) vardır. Binaenaleyh Hak Teala, en büyük feleğin kütlelerine, diğer feleklerin kütleleri üzerinde tesirli olan ve sayesinde o feleklere hükümran olabildiği, onları zorla (kahren) doğudan batıya hareket ettirebildiği bir kuvvet vermiştir. Bundan dolayı feleklerin ve yıldızların kütleleri adeta bu kahredici ve zorlayıcı güce (feleğe) musahhar (amade) olmuşlardır. İşte âyetin lafzı, bu hususa işaret etmektedir. Çünkü Allah Teala, “Sonra (O), arş üzerine istiva etti”⁸⁹ diye arştan bahsedince, bunun üzerine iki hüküm bina etmiştir: Birincisi, “Gündüze geceyi O bürür”⁹⁰ buyruğudur. Bu, gece ve gündüzün, ancak arşın hareketi ile meydana geldiğine bir uyarıdır. İkincisi: “Güneş’i, Ay’ı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah’tır.”⁹¹ buyruğudur. Bu ifade de, Felek-i Azam’ın (en büyük feleğin), diğer felekleri ve yıldızları, tabiatlarının (temayüllerinin-tabii dönüş yönlerinin) tersine olarak doğudan batıya doğru döndüren arşın kendisi olduğu ve Cenab-ı Allah’ın arşın kütlelerine, sayesinde bütün feleklere, yıldızlara kahr-u galebe edebildiği ve onları tabiatlarının aksine hareket ettirebildiği, döndürebildiği kahir bir kuvvet yerleştirdiği (verdiği) hususunda bir uyarıdır. İşte bunlar akli konular olup, Kur’an’ın lafzı da bunları sezdirip bildirmektedir.

c. Alemdeki cisimler üç kısımdır: Bir kısmı, ortaya (merkeze) doğru hareket ederler ki bunlar ağır olan cisimlerdir; bir kısmı ortadan (merkezden) hareket edip (dışa doğru) gidenlerdir ki bunlar da hafif cisimlerdir. Bir kısmı da merkez üzerinde (ale’l-vasat) hareket edenler olup felek ve yıldız kütleleridir. Çünkü bunlar, ortanın (merkezin) etrafında yuvarlaktırlar. Şu halde feleklerin ve yıldızların yeryüzünü, merkezinin etrafında bir daire şeklinde (üzerinde) olup, ne o merkeze doğru, ne de o merkezden daha uzağa doğru gidememişleri, ancak Allah Teala’nın, her birine belli bir özellik, belli bir sıfat, ve belli bir kuvvet vermek suretiyle

⁸⁹ 7/Âraf: 54.

⁹⁰ 7/Âraf: 54.

⁹¹ 7/Âraf: 54.

bu cisimleri düzenlemesi ve musahhar kılması ile olur. İşte bundan dolayı Allah Teala, "Güneş'i, Ay'ı, yıldızları, hepsi de emrine ram olarak, (yaratan O'dur.)"⁹² buyurmuştur.

d. Sabit yıldızlar (sevâbit) her otuz altı bin senede bir devir yapacak şekilde hareket ederler. İşte bu hareket, son derece yavaştır. Sonra burada bir başka incelik daha vardır: Sabit yıldızların "Mıntıkaya" daha yakın olan her bir yıldızın hareketi daha hızlı, kutba yakın olanın hareketi de daha yavaştır. Binaenaleyh oğlak burcu (yıldızı) gibi kutba son derece yakın olan yıldız, -ki halk onun kutup olduğunu söyler- son derece küçük bir dairede (yörüngede) döner. O, gerçekten çok küçük olan bu daireyi ancak otuz altı bin senede tamamlar. Düşündüğün zaman, bu hareketin, dünyada benzeri bulunmayacak derecede yavaş olduğunu anlarsın. Bu alemin en yavaş hareketi bu yıldız verilmiştir. Felek-i A'zâmın kütlesine de alemdeki hareketlerin en süratlisi verilmiştir. Bu iki derece (hız) arasında, yavaşlık ve hızlılıkta, sonsuz dereceler bulunmaktadır. Yıldızlardan, yörüngelerden, gezegenlerden ve mümessil (feleklerden) her birine, bu (değişik derecedeki) hareketlerden biri has kılınmıştır. Aynı şekilde bu yıldızlardan her birinin belli bir dairesi (yörüngesi) var ve bunların en hızlıları "Mıntıkâ"dır. Yıldızlardan bu mintıkaya daha yakın olan, daha uzak olana nispetle daha hızlı hareket etmektedir. Hem sonra Allah, bütün bu hareketleri, bu alemde maslahatların (faydaların) meydana gelebilmesi için, değişik derecelerde ve farklı farklı mertebelerde (şekillerde) tertip edip, düzenlemiştir. Nitekim O, Bakara suresinin başlarında, "Sonra (O Allah), göğe yönelip onları yedi gök halinde tesviye edip, düzenledi." Yani "O gökleri, bu âlemin ihtiyaçlarına göre düzenledi. O her şeyi hakkıyla bilendir."⁹³ Yani "Allah, her türlü malumatı bilir." buyurmuştur. Binaenaleyh O, alemin maslahat ve faydalarının meydana gelmesi için, bu göklerin nasıl düzenlenmesi gerektiğini bilir. İşte bu da, Allah'ın felekleri ve yıldızları emre amade kılmasında bulunan hayranlık verici başka bir çeşittir. Bu sebeple bu, Cenab-ı Hakk'ın "Güneş'i, Ay'ı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır."⁹⁴ buyruğuna dahildir."⁹⁵ Görüldüğü gibi Râzî, Güneş'in, Ay'ın ve

⁹² 7/Âraf: 54.

⁹³ 2/Bakara: 29.

⁹⁴ 7/Âraf: 54.

yıldızların, niçin Allah'ın emrine ram olduklarını detaylı bir şekilde ele almaktadır.

F. Gök Cisimlerinin Allah'ın Varlığına ve Birliğine Delâleti

Râzî, gök cisimleriyle ilgili âyetleri tefsir ederken, gök cisimlerini Allah'ın varlığına ve birliğine delil olarak getirmektedir. Bunun bir örneğini de "Şüphesiz göklerde ve yerde inananlar için birçok âyetler vardır."⁹⁶ âyetinin tefsirinde görmekteyiz.

1. "Gök cisimleri, olaylardan, oluşlardan (الحوادث) hali olmayan bir takım maddelerdir. Olaylardan, oluşlardan uzak olmayan her şey ise, hâdistir. Her hadis olan şeyin ise bir muhdis'i (yaratıcısı) vardır.

2. Bunlar bir takım cüzlerden, kısımlardan meydana gelmiş olan mürekkep şeylerdir. Maddelerin birbirlerine benzediklerini daha önce açıkladığımız üzere, bu cüzler birbirine benzerdirler. Ama bu cüzlerin bir kısmı yüzeyde değil, içlerde yer almış iken, diğer bir kısmı ise, iç kısımlarda değil satıhta bulunmaktadır. Binaenaleyh, bu cüzlerin her birinin, şu anda buldukları o yerde bulunmaları mümkün şeylerden olmuş olur. Her mümkün için ise, bir tercih eden bulunmalıdır.

3. Feleklerin ve unsurların, maddi olan mahiyetlerinin bütünü açısından birbirlerine benzemelerine rağmen, ısı, soğukluk (rutubet), felekî ve unsurî letafet ve kesafetler gibi, bunlardan her birinin hususi ve belli sıfatları bulunmaktadır. Böylece bu durum, mümkün bir durum olmuş olur ki, her mümkün için ise, mutlaka bir müreccih gerekir.

4. Yıldızlar kütleleri, renkleri açısından farklı farklıdır. Mesala, Zuhâl (Saturn) yıldızı, soluk; Müşteri, beyaz; Merih, kırmızı; Güneş, tam beyaz; Zühre, inci beyazlığında; Utarid, sarı ve Ay da yumurta akı beyazlığında, yani solgun beyazdır. Hem bunların bir kısmı uğurlu; bir kısmı uğursuz; bir kısmı gündüzcü erkek, bir kısmı da gececi dişidir. Halbuki biz, maddelerin, zatları açısından birbirlerinin dengi olduklarını kabul etmiştik. Binaenaleyh, bu farklı farklı sıfatların hür, irade sahibi, kadir bir ilahın, bunlardan her birine belli sıfatları tahsis etmiş olmasından dolayı olmuş olması gerekir.

⁹⁵ Râzî, *a.g.e.*, V, s. 273.

⁹⁶ 45/Câsiye: 3.

5. Her felek, belli bir yöne doğru sürat ve yavaşlık açısından, muayyen bir miktar ile hareket etmektedir. Bütün bunlar, mümkün olan hususlardır. Binaenaleyh, bunları böyle yaratan, hür ve irade sahibi bir failin bulunması gerekir.

6. Her feleğin belli bir hususiyeti vardır ki bunlarda, caiz ve mümkün olan şeylerdendir. Binaenaleyh, her feleğe o belli hususiyeti veren, hür ve irade sahibi bir failin bulunması gerekir."⁹⁷ Görüldüğü gibi Râzî, gök cisimlerinin bazı özelliklerinden yola çıkarak bunların bir ve tek olan Allah tarafından yaratıldığını ispatlamaya çalışmaktadır.

SONUÇ

İslâm astronomi tarihinin yükselme döneminde yaşayan Râzî, yaşadığı dönemin bilgi birikiminden istifade ederek gök cisimleriyle alakalı âyetleri yorumlamıştır. Bu yönüyle bilimsel tefsirin⁹⁸ özelliklerini tefsirine yansıtan Râzî, felekler, Güneş, Ay ve yıldızların durumunu anlatan âyetleri alimlerden nakillerde de bulunarak açıklamıştır. O, bu âyetleri yorumlarken zaman zaman modern astronominin verileriyle ters düşmüştür. Mesela, dünyanın döndüğünü kabul etmemesi, Ay'ın ışığının bizzat kendisinden olduğunu ileri sürmesi, mevsimlerin oluşumunu dünyanın hareketine değil de Güneş'in hareketine bağlaması gibi konularda modern astronominin bulgularıyla çeliştiğini görmekteyiz. Bunun sebebi, onun, mecburen ve doğal olarak hazırda var olan bilgi birikimine göre hareket etmesidir. Zira, o gün var olan bilgi birikimi, bugün modern astronominin ulaştığı bilgi seviyesinin epey gerisindedir. Bu nedenle Râzî'nin tefsir ettiği âyetlere bu pencereden bakılması uygun olacaktır. Buna rağmen Râzî, ilgili âyetlerin tefsirinde sağlam bir muhakeme ortaya koymayı başarmıştır.

Râzî'ye göre astronomi ilminin gayesi, Allah'ın bu gökleri nasıl bina ettiği ve her birini nasıl yarattığı hususunda tefekkürde bulunmaktır. Bu ilmin bundan başka bir maksat ve gayesi yoktur. Şu halde o, bir bilgi

⁹⁷ Râzî, *a.g.e.*, IX, s. 669; IV, ss. 477-478; II, ss. 160-161.

⁹⁸ Bilimsel tefsir için bkz. Hamza Yıldırım, *Fahreddin Razi'de Bazı Kevni Ayetlerin Tefsiri*, Y.Lisans tezi, Ankara, 1993; Süleyman Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu-Bir Zihniyet Tahlihi*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2009; Veysel Güllüce, *Bilimsel Tefsir'de Usûl*, Erzurum, 2007.

felsefesi ya da pratiği yapmıyor, var olan bilgiler çerçevesinde teolojisine destek arıyor, onun amacı astronomiye hizmet etmek değil, astronomik bulgular ortaya koymak da değildir. Bu noktada belki şu sorulabilir: Madem astronomik bulgular elde etmek istemiyordu, neden bu kadar derinlemesine dalmıştır? İşte bu, yani her bilgiden olabildiğince istifade etmek, Râzî'nin tefsirinde takip ettiği yoldur. Râzî, gök cisimleriyle ilgili âyetleri yorumlarken bu ilke doğrultusunda hareket etmiştir. Zira ona göre, gök cisimleri de dahil yaratılan her şey Allah'ın varlığına ve birliğine delâlet etmektedir. İnsana düşen görev ise, bu deliller üzerinde düşünmek ve Allah'ın varlığına ulaşmaktır. Râzî'nin, ilgili âyetleri tefsir ederken dile getirdiği en temel görüşünü bu düşüncesi oluşturmuştur. Onun bu tür âyetleri yorumlarken ulaştığı başarılarla ve yaşadığı çelişkilere bu zaviyeden bakmak ve anlamak lazımdır.